

HALÁSZ HAJNALKA

A „formáló anyagi elv teremtő ereje”*

Nyelv, materialitás és medialitás

Zalai Béla *A rendszerek általános elmélete*

című munkájában

Bár az 1882-ben, Debrecenben született filozófus, Zalai Béla a 20. század tízes éveiben a magyar szellemtudományos gondolkodás meghatározó alakjának, sőt, Lukács György mellett másik nagy „tanítómesterének” számított (Karádi–Vezér 1980. 25; hatásáról többek között Fülep Lajos, Karl Mannheim, Hauser Arnold és Fogarasi Béla írásai tanúskodnak),¹ neve és munkássága korai halála után (1915-ben, az első világháborúban vesztette életét hadifogságban) viszonylag gyorsan feledésbe merült. Néhány korai tanulmánya és doktori disszertációja² az *Athenaeumban* és *A szellemben* jelent meg, többi írása azonban – köztük a német nyelven írott fő műve, *A rendszerek általános elmélete* – sokáig, az 1984-es első magyar nyelvű összkiadásig csak kéziratos formában volt olvasható.

Zalai gondolkodását első megközelítésben *A szellem* című folyóirat (melynek többek között ő is a szerkesztője volt) antipozitivista, antimaterialista, illetve újkantiánus és fenomenológiai orientációjával lehetne közvetlen összefüggésbe hozni. Ezek a filozófiai irányzatok Zalai gondolkodását is nagyban meghatározták, rendszerelméleti kezdeményezése (amely több értelemben is befejezetlen maradt) mégsem rendezhető el maradéktalanul ezen a nyomvonalon. Bár Zalait kezdettől fogva ismeretelméleti kérdések foglalkoztatják, ezektől a kérdésektől viszont egyre inkább elválaszthatatlannak bizonyul számára a kérdés megfogalmazásának a módja; a hangsúly nála annak a nyelvnek vagy rendszernek a vizsgálatára tevődik át, amelyben vagy amelyen keresztül a kérdéseket megfogalmazzák és a problémákat posztulálják. Ez nem egyszerűen az „alaphoz” mint valamely feltételhez való visszatérést, hanem a metafizikai

* Zalai 1984. 443. Fordította Berényi Gábor

¹ Vö. Bacsó 1984. Az *Allgemeine Theorie der Systeme* című kötet, amely 1982-ben Bacsó Béla szerkesztésében eredeti nyelven, németül jelent meg, az azonos című mű mellett recepciótörténeti dokumentumokat, illetve az említett kortársak írásait is tartalmazza (Zalai 1982).

² Zalai Béla: *A filozófiai rendszerezés problémája*. In Zalai 1984. 183–223.

alap alapvetően másfajta interpretációját jelenti: az a priori és az intencionalitás fogalmi Zalai szerint azáltal vétik el a lét és a gondolkodás vagy a tárgy és a megismerés viszonyának a mibenlétét, hogy ezt a viszonyt, „a két tényező őseredeti egység alapját mint valami harmadik, önálló tényezőt” tételezik és ezzel valamilyen „elvileg meghatározható törvényszerűsége” redukálják (Zalai 1984. 466). Ezt az ismeretelméleti, bizonyos értelemben absztrakt viszonyt Zalai a két „tényezőt” egyesítő és közvetítő „rendszerre” vezeti vissza, amelynek a szervezőelve *nem fogalmazható meg* törvényszerűségként, nem redukálható semmilyen fogalomra. Ezt az elvet Zalai olyan tényleges, valóságos, (és nem csak lehetséges) történeti eseményként jellemzi, amely már azelőtt megtörtént, mielőtt még kérdés tárgyává válhatott volna, *már mindig is vagy még nem történt meg*, amennyiben a jelen számára olyan parancsként, követelményként vagy kihívásként jelentkezik, amelynek a régi rendszer átalakításával *kell* megfelelni.

Ezeket az összefüggéseket Zalai *A rendszerek általános elméletében* dolgozza ki legkövetkezetesebb módon. Bár ez a következetesség a mű terminológiájában kevésbé jut érvényre (igaz, Zalai fogalmi nyelvvel szemben megfogalmazott gyanúja felől tekintve akár még ez a következetlenség is következetesnek tekinthető), figyelemre méltó viszont az az argumentációs struktúra, amely a vizsgálat tárgyát (a rendszer fogalmát) és módszerét, pontosabban nyelvét is bevonja az – ezáltal a rendszer/szöveg minden mozzanatában érvényesülő – korrelatív és cirkulatív viszonyba. E rendszerelmélet egyik legfontosabb belátása ugyanis az, hogy egy leíró, fogalmi metanyelv nem képes a mindenkori rendszer alakítására, átalakítására vagy – ami ugyanaz – kifejtésére vagy leírására. A változás feltételeinek a leírása önmagában még nem hoz változást; a rendszer újfajta fogalmának a leírása a rendszer/gondolkodás megváltozását, egy új rendszer létrejöttét kell, hogy eredményezze. A logika fogalmi nyelvével Zalai ezért a nyelv „tiszta nyelvi mozzanatát” (Zalai 1984. 456), konstruktív, teremtő potenciálját állítja szembe, amely éppen azáltal tesz szert teremtő, az érzéki jelenségek rendjét szervező erőre, hogy ellenáll forma és anyag, szubjektum és objektum, tárgy és megismerés absztrakt megkülönböztetéseinek. Ez azonban nem a nyelv immateriális, értelmi aspektusainak, a szellemnek vagy az értelemnek az ontologizálásához vezet, ahogy ez az antimaterialista kiindulópontot figyelembe véve várható lenne. A rendszert Zalainál a formai és az anyagi mozzanatok egyesülésének a múlt- és jövőbeli, *már mindig is elmúlt vagy még meg nem történt* eseménye alkotja. E rendszer kifejtése során Zalai az anyag fogalmát is átértelmezi és a nyelv nem-érezéki materialitásával hozza összefüggésbe.

Jelen elemzés előfeltevése, hogy valamely gondolkodásmód következetessége mindenekelőtt a nyelvhez, saját nyelvéhez való viszonyában jut kifejezésre és ebben a viszonyban artikulálható, célja ezért az, hogy a messzemenőbb filozófiatörténeti következtetéseket megelőzően a Zalai rendszerfogalmában rejlő nyelvelméleti implikációkat bontakoztassa ki.

A szöveg egyik legfontosabb szervezőelve tehát az a cirkuláris struktúra, amelyben a megkülönböztetések tagjai (anyag és forma, kérdés és válasz, materialitás és immaterialitás) egymást kölcsönösen feltételezik, elválaszthatatlanok egymástól, mégsem redukálhatók egymásra, egyformán eredetiként jelennek meg. Erre jó példa lehet mindjárt a mű elején a kérdés felvetése, előzetes felvázolása, amelynek a módja vagy (nyelvi) formája ugyancsak elválaszthatatlan a kérdés tartalmától: a kérdés megfogalmazása már a választ is előirányozza. A forma általános problémája Zalai szerint ugyanis csak egy olyan előzetes hipotézis által vethető fel, amely a kérdéssel együtt valamilyen módon már a választ is előfeltételezi. Bár „a kérdést az egész szempontjából kell felvetni” (Zalai 1984. 323), ez mégsem zárja le a válaszlehetőségeket, nem kérdés és válasz kölcsönös determinációját jelenti. Kérdés és válasz, tételezés és tételezett, az elemzés módja és tárgya nem választhatók külön, nem artikulálhatók, nem figyelhetők meg egymástól függetlenül (erre a kölcsönösségre utal a mű hipotézise is: „Minden, ami egyáltalán elgondolható, szerkezetét tekintve befejezetlen rendszer”, Zalai 1984. 316). Az említett ellentéteket Zalai nem logikai, hanem rendszerszerű, azaz (bár ez az összefüggés csak később válik nyilvánvalóvá) nyelvi viszonyként értelmezi. Az, hogy a rendszer mibenlétére irányuló kérdésnek előzetesen feltételeznie kell a rendszer fogalmát vagy „az egész szempontját” (Zalai 1984. 323), nem a vizsgálat akadályát, hanem egyáltalán a lehetőségét jelenti.

Zalai először a rendszerként elgondolt „egésznek” a létmódját próbálja közelebbről meghatározni. Bár a rendszer mint egész organikus felépítésű, ez a fajta organicitás nem a rendszer természetességét, hanem a megértés „szükség-szerű strukturális tulajdonságát” (Zalai 1984. 318) jelenti. Az „egész” nem olyan elképzelés vagy gondolati aktus, amely utólag fogja egybe és rendezi össze a részeket, hanem olyan immanensen közvetítő értelemmozzanat, amely nélkül az egyes tények vagy részek egyáltalán nem is lennének érthetők vagy felismerhetők. Zalai szóhasználata ezen a ponton még a filozófiai elemzés fenomenológiai eszköztárát asszociálja, amennyiben „a gondolkodásnak azt a mozzanatát, hogy »objektumokra« irányítható” (Zalai 1984. 319), egyfajta „aktusként” írja le, „amelyet ideiglenesen absztrakciónak kell neveznünk” (Zalai 1984. 320). A „megformálás” mint a „felfogás” (Zalai 1984. 320) egy módja nemcsak dolgok szétválasztását vagy megkülönböztetését, hanem a tartalom redukcióját, „kiüresítését” (Zalai 1984. 320) is feltételezi. Ennek a műveletnek a kapcsán Zalait mindenekelőtt az a kérdés foglalkoztatja, hogy milyen szerepet játszik ebben a „megformálás” „nyersanyaga” (Zalai 1984. 321): „Éppen ez a különös: a nyersanyag létezik, s egyúttal még nem létezik” (Zalai 1984. 321). Az az ismeretelméleti kérdés, hogy hogyan teszi lehetővé a „megformálás” a tárgyak felfogását vagy megismerését, a vizsgálat szerint nem az intencionális tudatalkutások további differenciálásával, hanem csak annak a még ennél is alapvetőbb kérdésnek a tisztázásával válaszolható meg, hogy hogyan jön létre egyáltalán a forma?; hogyan jön közbe ebben a folyamatban vagy történésben az anyag és

(bár ez a kérdés csak később fogalmazódik meg explicit módon) a nyelv, mint a megismerés mozzanata?

Bár a logika módszertudata felől a forma eredetére, mint általában minden eredetre irányuló kérdés eleve megválaszolhatatlannak tűnik, Zalai szerint ez csak addig van így, amíg a szóban forgó tudataktusokat a „kritikai” filozófia nyomán olyan a prioriként értjük, amelyben viszont megint csak kizárólag formai mozzanatok dominálnak. Ezen a ponton Zalai expliciten is elhatárolja saját kérdésfeltevését azoktól az ismeretelméleti vizsgálódásoktól, amelyek az a priori fogalmát veszik alapul, illetve a forma logikai meghatározásától, amely „a formát olyan önállóvá teszi, amilyené önmagától nem vált volna, egyúttal pedig az anyagot egyenrangú mozzanatból passzív, bár egyben önálló, ám jelentőség nélküli és befogadó valamivé fokozza le, valamivé, ami immár nem az aktív és mégis elkerülhetetlenül anyagra szoruló forma szükségszerű kiegészítése” (Zalai 1984. 322). Zalai ezzel szemben „a »megformált anyag« abszolút felbonthatatlan egységéből” (Zalai 1984. 322), forma és anyag konkrét, tulajdonképpeni elválaszthatatlanságából indul ki, az a priori fogalmával pedig „a forma általános problémáját” (Zalai 1984. 323) állítja szembe:

Valamiképpen adva van a megformált anyag; nem a realitás, hanem az értelem problémája merül fel. A megismerhetőség problémája és az értelem problémája.

Zalai 1984. 323

Ebben a szembeállításban már az „egész” szempontja érvényesül, amely eredetibb, mint a „szükségszerű logikai kör” (Zalai 1984. 322) formális szerkezete, hiszen ez utóbbit önálló, egymástól független elemek logikai kapcsolata alkotja. Anyag és forma viszonya viszont, ha ezeket az egész mozzanataiként fogjuk fel, ellenáll a logikai meghatározásnak:

Ez az elválaszthatatlanság, ez a tökéletes benső egymásrautaltság csak fogalmi különválasztást enged meg, amely valóságosan soha sem teljesül: a két mozzanat nemcsak hogy nem önálló, (nem csak, hogy) nem létező, de logikai értelemben sem kettő, nem is fennálló.

Zalai 1984. 322

Az egész „követelménye” Zalai szerint akkor válik beláthatóvá, ha a kérdést az újkori filozófia horizontján túl, például az ókori görög filozófia nézőpontjából fogalmazzuk meg (Zalai 1984. 319). Innen nézve ugyanis az „ismeretelméleti kérdésfeltevés” is kérdőre vonható, amely az újkori gondolkodással kezdődően „annyira szükségszerűvé és magától értetődővé vált, hogy valamely más kérdésfeltevésnek már a lehetősége is meglepőnek, kétségbevonhatónak, sőt idegenszerűnek hat” (Zalai 1984. 326). Bármely kérdés csak az adott történeti rendszeren belül, ennek követelménye, szervezőelve, értelme szerint fogalmaz-

ható meg; a kérdésre adható válaszok pedig szintén a rendszerben, pontosabban a rendszer nyersanyagának a rajzolatában rejlenek. A „kezdeti időszakok [...] a filozófia első kérdéseit nem a megismerés, hanem a lét kérdéseiként élték meg” (Zalai 1984. 326). Ezekben a rendszerekben a megismerés fogalma Zalai szerint még nem játszott különösebb szerepet, ez a fogalom csak az újkori filozófiában, a szubjektivitás kategóriájának a létrejöttével önállósodott, különült ki az egészből és vált kérdéssé mint olyan. A rendszerek történetének egy másik mélyreható cezúráját Zalai a valóság fogalmának a megváltozásában vagy kikülönülésében fedezi fel. E fogalom státusza a rendszerszervező elvek folyamatos változásai ellenére mindeddig érintetlen maradt, amennyiben ezt minden alkalommal az adott rendszeren belül, az adott szervezőelv szerint, például a lét, az akarat, a jó vagy a szép elve felől értették, ezek alá rendelve definiálták. „Más értelmet és új jelentést nyer a valóság fogalma az újabb filozófiában” (Zalai 1984. 329), amennyiben ebben – a maga részéről még szintén „befejezetlen” rendszerben – a valóság fogalma – bár nem tudatos, de mégis valami újat hozó módon – elveszíti alárendelt pozícióját és kilép a rendszerből. De ez nem a valóság rendszeren kívüli vagy rendszertől független státuszát jelenti, hanem sokkal inkább azt, hogy ezentúl a valóság elve („[v]alamely rendszer értelme tehát *e* rendszer valóságának szerkezeti elve”; Zalai 1984. 332) lesz az, amely az adott rendszer felépítését szervezi; a valóság mint szervezőelv ettől kezdve nem más, mint a rendszer „végső és legradikálisabb építménye, teljes megvalósulása, maradéktalan koherenciája” (Zalai 1984. 330). A kérdésfeltevésnek ebből a történeti szituációjából egyben az is láthatóvá válik, hogy a forma, az anyag, az értelem és a valóság viszonyának az értelmezése, értelmező kifejtése maga is történeti összefüggésekbe illeszkedik, maga is egy „befejezetlen rendszer” része, egy olyan még kifejtésre váró rendszer struktúrájába, rajzolatába van beleírva, mely rendszer szervezőelve még csak elvétve, egyes tudományterületeken jelentkezik, és amely mint a rendszer „megvalósulása” még saját eseményszerű végrehajtására, úgymond performatív kibontakoztatására, megvalósítására vár. A szövegnek ez a performatív gesztusa, mely által nem csak leírja, hanem végre is hajtja a mondotakat, egyúttal a mű nyelvkonceptcióját is színre viszi. E nyelvfelfogás egyik legfontosabb gondolata ugyanis éppen az, hogy a fogalmi metanyelv nem képes arra, hogy a szó tulajdonképpeni értelmében formákat hozzon létre. A rendszer formáinak leírása, végrehajtása és létrehozása egy és ugyanazon folyamat része, ehhez azonban mindenekelőtt a rendszer konstrukciós elvét, „legbenső, legerőteljesebb lényegét” kell felfedni, pontosabban megközelíteni (Zalai 1984. 332).

A rendszer tárgyiasíthatatlan, csak hatása által érzékelhető szervezőelvétől Zalai rendre elhatárolja az adottságok fenomenális oldalát, amely mintegy az elv következményeként jelenik meg. Ezért a formát sem lehet fogalmakkal leírni, hanem csak – mint valamilyen erőt – érvényesülni hagyni: „[a] forma intenzitása az az energia, amellyel a megformálatlan anyagot feldolgozza” (Zalai 1984. 332). Az intenzitásnak ez az ereje viszont megint csak nem önerejéből hat.

Ugyanis „ez az energia szükségképpen a forma anyagszerűségétől függ” (Zalai 1984. 332). A formának csak az anyaggal való egységében van egyáltalán *értelme* (a valódi, megvalósult forma „értelmes és teljes”, „tiszta kifejezés”; Zalai 1984. 336). A forma, mint az anyag és a forma kifejezéssé vált egysége képezi a valóság fogalmának az alapját is: „Mert a forma csak azért létezik az anyagban, hogy elterjedjen a valóságos világ egészében, amely valóságos, jelentőségteli világgá első ízben csak a kiterjeszkedés révén válik” (Zalai 1984. 338). A valós, konkrét, materiális valóság értelmét így nem valamiféle idealitás, hanem forma és anyag egymást átjáró, egymásba hatoló aktivitása, kölcsönhatása teremti.

Forma és anyag kifejezőerővé válása, egybeolvadása, illetve az ezáltal alakuló konkrét, materiális valóság Zalai szerint sem a forma idealizációja, sem pedig az anyag szubsztanciális felfogása által nem írható le. A valóság „élménye” (Zalai 1984. 341) nem artikulálható absztrakt fogalmakban; az, ami valójában és ténylegesen létezik, megelőzi az ismeretelmélet absztrakcióit. A „»tiszta« anyag” (Zalai 1984. 342) evidens tapasztalatát természetesen Zalai sem tagadja, sőt, éppen e tapasztalat megfelelő artikulációja az, amely ezen ismeretelmélet legfőbb kihívását jelenti. Zalai első lépésben a megformálatlan anyagot kísérli meg a formától függetlenül meghatározni, leginkább azért, hogy ezzel is a vállalkozás kudarcra ítéltségét, illetve a kérdés (logikai úton való) megválaszolhatatlanságát demonstrálja. Hiszen bár az érzéki tapasztalat tagadhatatlan, sohasem tudhatjuk, milyen mértékben közvetíti vagy módosítja ezt a tapasztalatot a „megformálás” aktusa. A tiszta anyagot ugyanakkor éppen osztatlansága, strukturálatlansága, differenciálatlansága miatt lehetetlen rögzíteni: „Látni fogjuk, hogy mindenfajta evidencia ellenére a »tiszta« anyag sehol sem lelhető fel; ilyen evidencia esetén valamilyen tartalomról van szó, amely forma” (Zalai 1984. 342).

Bár forma és anyag elkülönítése lehetetlen, mégsem (éppen e megragadhatatlan, *jelentésteremtő* differencia miatt nem) hagyható annyiban a kérdés, „hogymit nevezünk anyagnak” (Zalai 1984. 345). E kérdés megválaszolása során Zalai szerint a formától való elvonatkoztatás logikai művelete, illetve egy olyan reverzibilisnek tűnő struktúra jelenti a fő csapdát, amelyben látszólag újrajátszható, leképezhető vagy reprezentálható a forma és az anyag „legbensőségesebb egybeolvadásának” (Zalai 1984. 345) a (megismételhetetlen) *eseménye*: a fenomenológiai redukció eljárása innen nézve azért félrevezető, mert visszafordíthatónak (és ezzel reprezentálhatónak) tart egy alapvetően visszafordíthatatlan (reprezentálhatatlan), már mindig is elmúlt történést, a forma és az anyag szintézisének az eseményét. Ezt a folyamatszerű történést egy logikai művelet „nem futhat[ja] be ellenkező irányban, úgyszólván aktív megfontolás révén” (Zalai 1984. 345). A szintézis tulajdonképpen, visszafordíthatatlan eseményét Zalai „aktivitásnak” nevezi, „aktivitáson azonban nem a folyamat pszichikai energiáját, nem is a művelet logikai helyességét értjük, hanem ennek a műveletnek valamilyen sajátos erejét” (Zalai 1984. 345). Az „elvonatkoztatás sajátos ereje (»aktivitása«)” (Zalai 1984. 346) mint a megformálás vagy a felfogás folyamata tehát nem tuda-

tos, de nem is intencionális művelet, nem olyan tudati tevékenység, amelyet *meg lehetne ismételni*, vagy ami ugyanaz: fordított irányban végrehajtani, azaz *létrni* vagy *elképzelni*. A rendszer leírásának a vezérelve mégsem lehet más, mint ez az aktív elvonatkoztatás, „a konkrétól a konkrétához való előrehaladás sajátos esete” (Zalai 1984. 346), amelyet, hiszen már mindig is megtörtént, semmilyen (logikai) módszerrel nem lehet feltárni. „Teljesség megteremtésére nem képes semmilyen módszer: a módszer csak akkor kerül sorra, amikor a szemlélet *mint* rendszer már megteremtette a maga teljességét” (Zalai 1984. 369–370).

Zalai az anyag létmódjának a meghatározására tett kísérlet után a rendszer szervezőelvéhez fordul és azt a kérdést teszi fel, hogy „milyennek kell lennie a – gyakran említett – felépítési elvnek ahhoz, hogy egyáltalán rendszer jöjjön létre?” (Zalai 1984. 360). Ennek kapcsán Zalai szerint először megint csak a kérdésfeltevés módját kell tisztázni. A vizsgálat ugyanis nem a rendszer létrejöttének a puszta lehetőségét vagy ennek a feltételeit akarja meghatározni, hiszen a valóság sem mint puszta lehetőség létezik; a rendszeralkotó elvet nem lehet lehetőségfeltételként elvonatkoztatni attól a mindenkori, konkrét rendszertől mint materiális valóságtól, amelyben mindennek az elgondolása végbemegy. A rendszer szervezőelve szó szerint is valóságos, maga a valóság, ezért „a helyes kérdésfeltevés [...] a következő: *milyennek kell lennie valamely rendszer alapelveinek, hogy a rendszer rendező konstrukciós mozzanata valóban, ténylegesen és szükség-szerűen jöjjön létre?*” (Zalai 1984. 362). Megint csak egy feloldhatatlan paradoxon jelenti a kiindulási alapot, hiszen „az alapelv teljes értelme csak ebben a megteremtésben, saját rendszeralkotó aktivitásában lesz láthatóvá” (Zalai 1984. 364).

Ezek után úgy tűnhet, hogy a vizsgálódás támpont nélkül maradt, e befejezetlen rendszert lehetetlen befejezni, a maga teljességében kifejtteni. Ha viszont megpróbáljuk az eddigi alapelveket a gyakorlatba átültetni és magára a szövegre mint rendszerre alkalmazni, a szöveg fogalmait, elemeit is ilyen módon (nem szilárd képződményekként, fogalmakként, hanem nyitott értelemmozzanatokként) szemlélni, akkor már ezekben az elemekben is (amelyek valamilyen módon mégis csak a rendelkezésünkre állnak), felismerhetővé válik az „egész” értelemigénye, szempontja. Ugyanis „a rendszer egysége minden egyes elemében sajátos, az egyes elemre jellemző módon fejeződik ki, s első megközelítésben így definiálhatjuk a rendszerű mozzanatát. Képletesen szólva arról beszélhetnénk, hogy az egyes elem mennyire közel van a középponthoz, a rendszer egységpontjához” (Zalai 1984. 365).

Rész és egész kölcsönös viszonya, mint láthattuk, a szöveg mint rendszer minden egyes mozzanatában (a vizsgálódás kiindulópontjának, kérdésfeltevésének, céljának és módszerének az értelmezésében is) érvényesül: kérdés és válasz, probléma és megoldás elválaszthatatlanok egymástól, ugyanúgy határozzák meg egymást, vannak egymásban jelen és hordják magukon saját másikkuk nyomát, mint az anyag és a forma. Ez a viszony nem kölcsönös determinációhoz, hanem (épp a kettejük közötti határ rögzíthetetlensége miatt) egyfajta nyitott-

sághoz vezet. Így például „a megoldás lehetőségeinek a problémában [...] mint annak strukturális szükségszerűségei kell jelen lenniük” (Zalai 1984. 367), azaz a probléma és a megoldás mozzanatai anélkül vannak egymásban jelen, hogy a kettő közötti különbség mint olyan felismerhető vagy rögzíthető lenne. Hiszen a megoldás lehetőségei sem kész és zárt formákként vannak jelen a probléma „nyersanyagában”, nem önmagukban, hanem csak az általuk kiváltott hatás által érzékelhetők, olvashatók vagy értelmezhetők, mint egy idegen nézőpont, követelés vagy kihívás jelennek meg. Mindezt Zalai kísérletére vonatkoztatva, az eddigiek felől a kezdeti kérdésekre visszatekintve „érdekes helyzet áll elő: kitűnik, hogy ez az idegen mozzanat, amelynek az első fejezetben az volt a jelentése és értelme, hogy valamely rendszer elvévé alakuljon, magának a rendszernek a fogalma volt” (Zalai 1984. 368). A szöveg sajátos, kezdetben még idegen nézőpontjának az értelmezése, az „egész” követelményének a megértése az, amely a módszert – végrehajtása közben – létrehozza és alakítja. És bár az, amit ez a kihívás ígér és amit az értelmezés létrehoz, *már mindig is* „létezik” vagy „adott”, még sincs *még* jelen, olyan befejezetlen rendszert alkot, amely az elgondolás vagy felfogás *elrendelés*ként, *elrendezés*ként működik, „szigorú rendet (a rendszer rendjét) visz be az »általában vett« vizsgáldásba” (Zalai 1984. 372). A rendszer fogalmának az *értelme* (kezdetben „egy még ismeretlen valami”, Zalai 1984. 372), amely eddig „mintegy felfokozott és nyomatékosabb nézőpontot jelentett” (Zalai 1984. 372), saját kifejlésével a részeket is más megvilágításba állítja, akárcsak a szintézis eseménye, egy csapásra új jelentést kölcsönöz nekik. Ebben a körkörös struktúrában a szemlélet tárgyainak vagy a materiális valóságnak sem passzív a szerepe, hiszen mégis csak a rendszer „nyersanyaga” az, amely az értelmezést vezeti, szervezi, ez az immateriális materialitás az, amely a rendszer „kezdeti értékeit” adja:

Egyik legfontosabb feladatunk lesz, hogy kimutassuk az »anyag« funkcióját a szemlélet rendszerében, s ezzel összefüggésben megokoljuk, hogy miért a *kezdeti értékek*, tehát a szemléletmód szolgáltatja az *objektív* rend alakító erőt.

Zalai 1984. 377

Minél közelebb kerülünk a rendszer erőterének a középpontjához, amely „mint mágneses pólus az erőterében elhelyezkedő tárgyakat az őket megillető helyre utalja” (Zalai 1984. 387), annál kifejezéstelenebbé és alkalmatlanabbá válnak a logika kategóriái; a fogalmi nyelvnek ebből a nézőpontból már nincs hatása, kifejezőereje. Az új rendszer leírása új nyelvet feltételez, (nyelvi) szemléletváltást követel: a (nem a reprezentációs funkciója felől szemlélt) nyelv, a nyelv ugyan-csak cirkuláris működése az, amely megnyithatja az utat a rendszer cirkuláris szerkezete felé, közelebb vihet a rendszer középpontjához. Ez a nyelv szemlélet elébe megy többek között a nyelvtudomány tárgyiasító szemléletének is, a nyelvet nem *mint olyat* veszi szemügyre: „Nem akarjuk a nyelvnek és a cselekvésnek

sem a lényegét, sem (tényekre vagy tudományokra való) alkalmazását megállapítani; ami itt fontos, az funkciójuk meghatározása, amelyet egy objektív világ létrejöttében töltenek be az ember (egyén feletti) tudata számára” (Zalai 1984. 395). Ezen a ponton az anyagiság fogalma szoros összefüggésbe kerül a nyelv fogalmával, ugyanis a nyelv nem más, mint az az „újfajta anyag”, „amelyben az új formák kialakulnak. Az új értelem, amelyik itt létrejön, nem csak a struktúraprobléma valóságos megoldását jelenti; [...] ám az új értelemek összessége az értelemszövedék egységében kialakuló összefüggések révén a lehetséges módozatokra, tehát a megoldás elvont alakításlehetőségeire utal” (Zalai 1984. 396). Az új anyag elrendezése és strukturálása, tagolása sem szubjektív folyamat, nem a tudat tevékenysége, az értelemszövedék összefüggései, mintázatai már ott vannak az anyagban, de nem az érzékelés közvetlenségének, jelenének az értelmében: „Éppen ez a különös: a nyersanyag létezik, s egyúttal még nem létezik” (Zalai 1984. 396).

A rendszer kezdeti, materiális értékeit egy nyelvi aktus teremti: „A nyersanyag éppen hogy ennek a fejlődésnek a során *veszti el* hamis statikus merevségét, szűnik meg pusztá ellenállás lenni; alakíthatóvá válik, s erre a gazdagságra, alakíthatóságra elsősorban a nyelvben tesz szert” (Zalai 1984. 398). Ezt az alapító aktust Zalai egy olyan – az aktív elvonatkoztatásnak megfelelő – történésként jellemzi, melynek során egy olyan szimbólum jön létre, amely ellenáll a logikai meghatározásnak: „a szimbolikus viszonynak már az *alapja* is olyasmi, ami nem tárható fel tisztán értelmi eszközökkel [...]. Itt is új tökélyeket teremtő absztrakciók s nem csupán intellektuális elvonatkoztatások működnek” (Zalai 1984. 400). Míg a „tisztán intellektuálisan megformált” (Zalai 1984. 400.) fogalmi nyelvben a szimbólumnak a szimbolizálthoz való viszonya eleve adott, meghatározott (ekkor a szimbólum jellé szilárdul, Zalai 1984. 399), addig a szimbolikus vonatkozásban benne van „a teljes »lélek«, vagyis a tudat *egész* teremtő munkája” (Zalai 1984. 400). A szimbolikus viszony „*értelme*” mélyebb és gazdagabb a jel értelmi vonatkozásánál, ugyanúgy része a „humor” és az „elmésség”, mint ahogy például „a distancia pátosza és iróniája” is (Zalai 1984. 400). A szimbólumban uralkodó viszonyt Zalai egyfajta „domborzathoz” (Zalai 1984. 401), illetve valamely kiválasztási elv negatív lenyomatához hasonlítja, amelynek bár lehetnek konvencionális komponensei („még a »konvenció« sem korlátozódik arra, ami elvont; vannak konvencionális társadalmi formák, konvencionális szokások, hazugságok, sőt még konvencionális igazságok is, amelyeknek éppen konvencionálisuk *révén* van sajátosan mély értelmük” Zalai 1984. 402), mégsem tárható fel vagy érthető meg tisztán konvencionális úton. Sem a szimbólum értelmezése, sem a megalkotása nem tudatos értelmi aktus, hanem az „akarat” eredményeként jön létre. De ez az akarat megint csak nem tudatos akarás, hanem „a kifejezés akarása” (Zalai 1984. 403), nem a nyelvre magára, hanem „a világ felosztásának [...] az átalakítására irányul” (Zalai 1984. 403).

A szimbólumalkotás folyamatában Zalai számára megint csak az az esemény-szerűség bizonyul döntőnek, melynek során valami új, a régi rendszer formáival összemérhetetlen jön létre. Zalai szerint minden új szimbólum az anyag új elv szerint történő „kiválasztását” és „elemzését”, a világ másfajta felosztását és tagolását hajtja végre, miáltal szó szerint is másfajta, másik valóság jön létre. A szimbólum első, kezdeti határának, megkülönböztetésének a rendszer további alakulására nézve döntő jelentősége van: „Ez az első elemzés és kiválasztás szab meg azután minden további elemzést és kiválasztást” (Zalai 1984. 409). Bár a régi és az új anyag egymással összemérhetetlenek, az „elemzés” elvét viszont mindkettő meghatározza, hiszen ez az elv a két anyag határán jön létre. Az új elv megalkotásában tehát az anyag is részt vesz, amennyiben a „megismerési mozzanat” „egy számára eredetileg idegen anyagba ágyazódik”, „a szimbolizáció [...] új formát ad az új anyag révén, amelybe áttevődik a régi feldolgozás” (Zalai 1984. 411). Zalai ezt a nem-logikai alakulásfolyamatot, az „új” létrejöttét később is olyan testi-materiális folyamatként írja le, amelynek során az új olyan módon „tör” „felszínre”, „hogy a régi mintegy testén viseli az új nyomait, mint sebeket, amelyek nem teszik lehetővé, hogy ebben a régi testben éljen tovább” (Zalai 1984. 454). Az új anyag a régiben kezdetben idegen testként jelenik meg, amely elkerülhetetlenné teszi az anyag újfajta feldolgozását. Nem ugyanannak az anyagnak az újfajta feldolgozásáról van szó, ugyanis az anyag „éppen úgy a formával jön létre, ahogy – másfelől – a forma az anyaggal keletkezik. Az új anyag közbeiktatásával új formateljességet létrehozó szimbolizációk nem konkretizálják, nem megvalósítják, hanem *megteremtik* a valóság lehetőségeit” (Zalai 1984. 413–414). Ennek az összetett folyamatnak a megértését Zalai szerint többek között az a filozófiai hagyományt uraló dialektikus gondolatalkozat nehezíti, amely elválasztotta egymástól és a formának rendelte alá az anyagot:

Az érzéki anyag túlzottan rányomta bélyegét az anyag fogalmára, s – ha enyhébb formában is – még ma is ezt teszi; hiányzott az anyagnak az a fogalma, amely azt szükséges és *alakító* elemnek tartja a *formateljességben*; ezért az anyagi mint antitézis, mint hiba rekedt kívül a szellemi világon.

Zalai 1984. 414

Bár forma és anyag nem választhatók el egymástól, mégsem azonos a funkciójuk a rendszerben. Minden rendszerben „kettős szerveződéssel” (Zalai 1984. 442), két renddel van dolgunk, amelyek egyrészt egymástól függetlenül működnek, másrészt kölcsönösen határozzák meg egymást. Az anyag „elemzése” ugyanis önmagában még nem képes arra, hogy rendszerező elvet teremtsen; az egyes szimbolizációkkal, az anyag és a forma határán alakuló renden belül még nem jön létre mindent átfogó egész, értelemösszefüggés. Ez csak a „gondolatértelem” (Zalai 1984. 423) rendjével van adva, melynek az összefüggései „nem illesz-kehetnek az anyagelemzéshez, hanem önálló szerveződési elvvel kell bírniuk”

(Zalai 1984. 423). Bár a gondolatértelem rendje „a két mozzanatnak ugyanarra az összenövésére utal; anyag és forma éppúgy megkülönböztethetetlen bennük” (Zalai 1984. 426), ezeknek a formáknak mégis más az anyaghoz való viszonyuk; a két rend eltérése *az anyaghoz való viszonyban* rejlik. Mivel a szimbolizáció során nem jön létre értelemösszefüggés, ezért a szimbolizáció nem tud az anyagtól távolságot venni; anélkül dolgozza fel, „elemzi” az anyagot, hogy ez a feldolgozás értelemösszefüggésbe rendeződne. Ezért „lehetetlenség” az anyagelemzésről „elgondolkodni, ha nem vesszük figyelembe a gondolatértelmeket” (Zalai 1984. 443). A gondolatértelmek a szimbolizációkkal szemben „nem az anyagra, hanem az *értelemre* irányulnak, ám a szimbólumok anyagszerű megalapozottságából vették eredetüket. Már saját törvényeik szerint rendeződnek el, de erőteljesen kötődnek az anyaghoz, s ebből az »anyaghoz« való közelségből adódik értelemoldaluk” (Zalai 1984. 432). A gondolatok értelme tehát az anyaghoz, pontosabban az anyagelemzés rendjéhez mint a szimbólumok mélységéhez, domborzathoz vagy lenyomataihoz való közelségükből ered, mely lenyomatok (a valóság lehetőségei, anyag és forma meghaladhatatlan differenciája) bár megelőzik a gondolat-összefüggéseket, mégis csak ezek nézőpontjából válnak értelmessé, értelemmé és ezzel valóságossá.

A valóság mint értelem ilyen értelemben nem más, mint olyan határ, amelynek „tetszőleges fokig megközelíthetőnek kell lennie” (Zalai 1984. 417). A rendszer mint valóság eszerint nem előre adott képződmény, hanem a gondolatok végrehajtásának konstitutív, a rendszerelemeket *közvetítő* mozzanata: „a valóság a gondolattal *jön létre*; értelme a gondolat értelmében rejlik, létezésének módja *abban* a létezésben van adva, amelyet a gondolat értelme teremt; nem alkalmazásról, hanem keletkezéséről van szó, egy értelem keletkezéséről valamilyen értelem által” (Zalai 1984. 419). A valóság „domborzata” (mint szimbólum) a rendszer anyagának a középpontjából „tör felszínre”, és bár ez a teremtés „csak közvetve jelentésszerű, közvetlenül éppúgy anyaghoz kötött, mint anyagtól teremtett, tehát a közvetett teremtés birodalma” (Zalai 1984. 443), az „anyagi elv teremtő ereje” (Zalai 1984. 443), mégis meghatározó a jelentés-összefüggések szempontjából, amennyiben a jelentések *médiumát* alkotja. Ez a médium a *nyelv materialitásaként* a gondolatok végrehajtásának immanens mozzanata.

Éppen ez a bennfoglaltatás, ez a másikban való fennállás a jellegzetes. [...] Ha a gondolatok egyszer már a nyelv közegében fogalmazódtak meg, akkor minden későbbi rend ugyanezen közvetítés révén jön létre.

Zalai 1984. 440

Az a kérdés viszont, hogy milyen mértékben formálja a nyelv médiuma, „teremtő ereje” a rendszert, e közvetítő mozzanat immanenciája és tárgyiasíthatatlansága miatt megválaszolhatatlan marad. Bár a nyelvi szimbolizáció önmagában semmi újat nem tesz hozzá a rendszerhez, mégis ez a médium az, amely egyedi-

séget kölcsönöz neki. Így bár egy logikai képződményt másféle szimbolizáció is közvetíthet, „voltaképpen megvalósulása függ a fomaadó szimbolizációtól. [...] [S]zimbolizáció nélkül (vagy valamilyen másfajta szimbolizációval) a logikai lényeg ugyanaz maradna, lényege azonban (amely nem csak logikai) *nem* maradna ugyanaz” (Zalai 1984. 447).

A második rész végén a rendszer anyagi aspektusaihoz hasonlóan az értelmi összefüggések rendje is más megvilágításba kerül, átalakul, az új jelentések szétfeszítik az eddigi rendszer (a rendszer kezdeti fogalmának) a határait, „szétrobbantják az eddigi rendet” (Zalai 1984. 448). A kezdetben még befejezetlen, az ismert kontextusba idegen testként ékelődő rendszer magában a szövegben, a jelentés-összefüggések átrendezésével áll elő; sajátos szervezőelve, amely eddig csak látensen volt jelen, „villámcsapásszerűen” alakítja át „az eddigi jelentések képét”:

Az egyes »dolgok«, gondolatok teljesen új elrendeződést, értéket, jelentést nyernek, amikor új megvilágításba kerülnek; a fő jellegzetesség pedig az, hogy más lesz a (korábban nem világos) teljesség; új, megfelelőbb, totális, mindent megmagyarázó rend rendezi el a teljességet.

Zalai 1984. 448

Ezzel a korábbi fejezetekben kifejtett gondolatok is mint e készülő, szemünk előtt kifejlő, pontosabban az olvasó aktív, interpretatív közreműködésével létrejövő rendszer elemeiként lepleződnek le, melyek nyoma mindazonáltal már eddig is felfedezhető volt ebben az idegenszerű anyagban, és amelyek most már az új szervezőelv szerint olvashatók újra: „Az első két részben ugyanis [...] nemcsak a most következőkért, hanem a most következőkkel munkálkodtunk” (Zalai 1984. 454). A mű tehát nem csupán leírta vagy jellemezte a rendszer fogalmát, hanem egyben meg is teremtette.

Innen nézve válik világossá a nyelv tulajdonképpeni, e rendszert közvetítő, alkotó, teremtő szerepe is. Ebből az új nézőpontból a rendszer *nyelvi* rendszerként lepleződik le, amelyben a materiális, szimbolikus és az immateriális, értelmi rend a nyelv ellentétes aspektusait (vagy Zalaival: egyszerre önálló és önállótlan „mozzanatait”) testesítik meg. Ez utólag azt is megmagyarázza, miért hangsúlyozza Zalai újra és újra a két rend relatív függetlenségét: bár a nyelv materiális és immateriális aspektusai, anyagi és formai oldala elválaszthatatlanok egymástól, nem-logikai módon fonódnak össze, vannak jelen egymásban, mégsem azonosíthatók egymással, sőt, éppen az értelem-összefüggés anyagtól vett távolsága vagy anyaghoz való közelsége, anyagnak való megfelelése az, ami a rendszer, például egy nyelvi képződmény vagy kifejezés *kifejezőerejét* adja. És még ha az értelem rendje az anyaghoz kötött szimbolizációs aktusok *után* következik is, illetve ezekre épül rá, számunkra mégsem az anyag, hanem az értelem van *mindenekelőtt* adva. Az anyag csak az adott értelem-összefüggés interpretáci-

ós elve által, már mindig is valamilyen értelmezési keretben, jelentésszerű módon jelenik meg, miközben e jelentés hatékonyságát megint csak az anyaghoz, pontosabban a szimbólum nem-logikai viszonyához (a rendszer „mágneses” középpontjához) való közelsége kölcsonzi.

A rendszert ezek szerint nem az egyes elemek közötti vonatkozások, hanem sokkal inkább *két viszony*, két rend közötti intenzív távolság/közelség működteti. Ennek az erőternek a középpontja pedig nem más, mint az a „tisztán nyelvi mozzanat”, „amelyből elvonatkoztattuk a nyelvtani reflexiót éppúgy, mint a logikai értelmet” (Zalai 1984. 456). Ez a teremtő-közvetítő mozzanat semmilyen értelemben sincs jelen, már mindig is elmúlt és jövőbeli, *már nem vagy még nem jelenlévő* egyszerre. Míg az anyag, illetve a hozzá kapcsolódó szimbolizációs aktusok azonosíthatatlanok, mint olyan felismerhetetlenek és visszahozhatatlanok, megismételhetetlenek és rekonstruálhatatlanok, ezért hipotetikus történésként (szintézisként) tételződnek, addig a nyelv értelmi mozzanatai egyfajta jövőként, eljövő eseményként jelentkeznek:

Az értelem és a jelentés *nem* meglévő, kész, a nyelvvel együtt adott; nem egy ilyen kész értelemszerűségtől vonatkoztatunk el; [...] ellenkezőleg: a jövő a teremtő nyelvi szellemben a szó igazi értelmében jövő; [...] a jelentésszerű létezik ugyan, de ismét csak távoli, mert még nincs jelentősége; mert ha jelentés jön is létre, a lényeges és sajátos a történéshöz nem ennek a jelentésnek a létrejötté (amely lehetne valamilyen régi, ismert jelentés is), hanem egy nyelvi szintézis keletkezése.

Zalai 1984. 457

Sem az egyik, sem a másik rendhez tartozó elemek nincsenek tisztán, tényszerűen, önmagukban adva. Az „elemek” sokkal inkább „bejelentkeznek”, illetve nyomokat hagynak hátra, „utalások” és „irányok” (Zalai 1984. 453), „a nyelvi anyagban kirajzolódó” „fővonalak” (Zalai 1984. 458) mentén válnak „olvashatókká”. Bár az értelemalakzatok vázlata mint valamilyen „norma” „körvonalai” már a még nem kész nyelvi anyagban is fellelhető” (Zalai 1984. 458), a szintézis, anyag és forma egyesülése előtt még csak befejezetlen, megvalósíthatatlan „tervként” létezik; „később, mikor ez az aktivitás fokozódik, és jövőbeli jelenbelivé válik, s ezáltal önmagában megálló meghatározott és »jelenvaló« forma jön létre, ez a forma önállóan működik, s ettől kezdve nem nyelvi, hanem logikai rendszerezést alakít ki” (Zalai 1984. 459). Anyag és norma egyesülése után bár már felismerhető a forma, megjelenésével viszont elveszíti hatóerejét. Ezért a „létrejövő új nem lehet valamilyen lét *vagy* lényeg; tiszta lényegről van szó” (Zalai 1984. 460).

Ez a „lét” és a „tisztá lényeg” közötti megkülönböztetés mint implicit szervezőelv valójában már eddig is működésben volt a szövegben: Zalai eddig is ezen elv szerint határolta el az adott tényektől, fenomenális és logikai formáktól, rendszerelemektől az anyag és a forma fogalmát, illetve értelmezte újra őket.

A nyelv – pusztán érzékek által – érzékelhetetlen aktivitása, amely a rendszert teremt és közvetíti, logikai képződményként vagy fogalomként már nem képes a rendszer alakítására, a fogalom „nem végtelenül terjeszkedik ki”, „nem törekszik magába zárni a valóságot” (Zalai 1984. 341). A „még nem létező” tiszta lényeg ezzel szemben az „átfogó teljesség és egység révén” (Zalai 1984. 452–453), határtalansága és univerzalitása által hat:

Az új probléma, amely még nem létezik, ebben a nemlétezésben mégis a lét egy hatalmas fajtáját birtokolja, mi több, a leghatalmasabbat, a hatást. A logikailag még nem létező, nem megértett s nem fogalmi hatást fejt ki ismereteink már megragadott, kifejlődő tömegére.

Zalai 1984. 452

A nyelv „tiszta nyelvi mozzanata” tehát megelőzi a nyelv logikai és fogalmi képződményeit, a grammatikai formákat és minden egyéb létezőt, sőt ezek tapasztalatát és a priori megismerését is.

A nyelv eszerint azonban nem helyreállítja vagy lehetővé teszi, hanem sokkal inkább *megszakítja* az empirikus tapasztalat és a kognitív megismerés, az *a posteriori* és az *a priori* ismeret folytonosságát vagy logikai, kauzális összefüggését. Ugyanis az új, „noha folyamatos fejlődés végén tűnik fel, ám maga már nem tartozik ehhez a folyamatosághoz, hanem áttöri azt – a határ már nem része a határolt tartománynak” (Zalai 1984. 460). És pontosan ebben a forma és anyag vagy az értelmi és materiális rend eseményszerű egyesülését megelőző és lehetővé tevő *megszakítottságban* lehetne megragadni, illetve ragadja meg Zalai is ennek a rendszerelméletnek az *újszerűségét* és az újkantiánus és fenomenológiai ismeretelmélettel szembeni különbségét: míg az a priori és az intencionalitás fogalmi rendre két, ellentétes mozzanat között közvetítenek, valamilyen *viszonyt* feltételeznek, illetve a már létezőből, az eredményből indulnak ki („Az *a priori*t *kiolvassuk* az eredményből; csak az *a priori* teszi lehetővé a tapasztalatot, de létezése csupán a megvalósult tapasztalatból állapítható meg”; Zalai 1984. 458), addig a „tiszta lényeg” által kifejtett „hatás csak *be fog következni*” (Zalai 1984. 458). A nyelv tiszta lényegének a hatása, amelyet Zalai kezdetben a „sors kifürkészhetetlenségével” és a „holnap kiszámíthatatlanságával” hozott összefüggésbe (Zalai 1984. 317), nem írható le fogalmakkal vagy kijelentő módban, hiszen ez a hatás maga is mint „norma”, azaz valamilyen kényszerítő, „hatalmas” parancs, felszólítás, elrendelés jelentkezik:

Másodlagos valamennyi egzisztenciátétel, amelyet róla kimondhatunk [...]. Tévedés vagy legalábbis felesleges tehát azt mondani róla, hogy valami új; helyesen így mondhatjuk: mostantól kezdve így és így rendeződik el a dolog; vagy: mostantól így érvényes; vagy: ezt és ezt követelik.

Zalai 1984. 460

A tiszta nyelvnek bár nem lehet létjelleget tulajdonítani, azt sem mondhatjuk viszont, hogy nem létezik, hiszen „körvonalaiiban már a még nem kész nyelvi anyagban is fellelhető” (Zalai 1984. 458); ez az „érvényesség” „hat, mielőtt még tulajdonképpen »jelen van«, vagyis mielőtt még saját, önmagáért megálló formája lenne” (Zalai 1984. 460).

Mindez azonban nem a „hatás” vagy „norma” létezőt megalapozó elsőbbségét jelenti, hiszen

[a] nyersanyag hozza [...] létre az érvényességet, az érvényesség pedig a nyersanyagot; az egyik vagy másik birodalom bármiképpen értett elsődlegessége az anyagformálódás két tényezőjének sokkal összetettebb és az elsődlegességhez képest sokkal bensőségesebb viszonyában oldódik fel; a formaprobléma megoldása oldja meg a lét- és érvényességbirodalom elsődlegességének a kérdését.

Zalai 1984. 462

A rendszer egységét alkotó, alakító ellentétes, „ellenséges” mozzanatok, hatalmak „szinte lopakodó vagy titkolt előrenyomulása”, „halk és lassú” harca nem békíthető ki (Zalai 1984. 317), kimenetele nem számítható ki semmilyen törvényszerűség elve által, egy harmadik elem tételezésével.³ A rendszeralkotó elv létrejöttének a feltétele Zalai szerint anyag és forma egyesülésének a megismételhetetlen és kiszámíthatatlan, egyedi eseménye. Ahogy a mű végén írja:

Törvényszerűségnek ez nem nevezhető; hiányzik belőle az, ami a törvényszerűség lényege, nevezetesen az alkalmazhatóság, hiszen a törvény maga nem más, *mint valamire való alkalmazottság*; lényege az, hogy alkalmazzák, s ez az alkalmazottság természetesen nem alkalmazható.

Zalai 1984. 467

A *rendszerek általános elmélete* elmélet és alkalmazás megkülönböztethetőségét vonja kétségbe, értelmét pedig a mindenkori rendszer szervezőelvének szolgáltatja ki.

³ „[A]z akadályt és a fölösleges tényezőt a megoldás jelentette, amely szerint az *a priori*nak alapján véve a *törvény előtti* törvényszerűségnek és egyfajta minden létezőt megelőző létezőnek kell lennie. S egyáltalán: a két tényező őseredeti egységalapját mint valami harmadik, önálló tényezőt fogták fel” (Zalai 1984. 465–466).

IRODALOM

- Bacsó Béla 1984. Zalai Béla filozófiai írásai elé. In Zalai Béla: *A rendszerek általános elmélete. Összeállított írások*. Budapest, Gondolat. 7–13.
- Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.) 1980. *A vasárnapi kör. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat.
- Zalai Béla 1982. *Allgemeine Theorie der Systeme*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet.
- Zalai Béla 1984. A rendszerek általános elmélete. In uő: *A rendszerek általános elmélete. Összeállított írások*. Budapest, Gondolat. 316–467.